

6. Dialekty i gwary polskie [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=mapaserwisu&l2=ugrupowania-dialektow/> – Дата доступу: 30.08.2023.
7. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / під редакцією О. С. Мельничука. – Т. 3 – Київ : Наукова думка, 1989. – С. 210–211.
8. Ізборник [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um151.htm>. – Дата доступу: 27.02.2023.
9. Исторический словарь галлицизмов русского языка [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://gallicismes.academic.ru/> – Дата доступу: 04.09.2023.
10. Лексіка Палесся ў прасторы і часе / В. У. Мартынаў і інш. ; пад рэд. В. У. Мартынава. – Мінск : Навука і тэхніка, 1971. – С. 4–20.
11. Легуміна [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>. – Дата доступу: 06.03.2023.
12. Legumina [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Legumina> – Дата доступу: 23.02.2023.
13. Słownik języka polskiego [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/legumina.html>. – Дата доступу: 28.02.2023.
14. Словник UA [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd> – Дата доступу: 04.09.2023.

ЗНЕШНІЯ ПРАЯВЫ ЎНУТРАНАГА СТАНУ ЧАЛАВЕКА ЯК ФРАГМЕНТ БЕЛАРУСКАЙ МОЎНАЙ КАРЦІНЫ СВЕТУ (НА МАТЭРЫЯЛЕ НЕКАДЫФІКАВАННЫХ АД'ЕКТЫЎНЫХ КАМПАЗІТАЎ)

Т. А. Астанчык (Мінск, Беларусь)

Прыметнікі-кампазіты маюць складаную семантычную структуру, абумоўленую накладаннем, “сплавам” некалькіх значэнняў. Кампаненты псіхалагічнага свету нават персаніфікуюцца і ўспрымаюцца як міні-персанажы. Сувязь паміж багатай сістэмай экспрэсіўнай дэрывацыі і свабодным выражэннем эмоцый у славянскіх мовах адзначала ў сваіх супастаўляльных даследаваннях Г. Вяжбіцкая [1, с. 252].

Прымета, якую рэпрэзентуе той ці іншы складаны прыметнік, адметная сваім вобразна-выяўленчым патэнцыялам і семантычнай ёмістасцю і (у сістэме каардынат стылістычнага дэкадзіравання) можа быць абазначана як комплексная прымета. Беларускаю комплексную прымету можна назваць скандэнсаваным у складаным слове вобразам.

Яшчэ Л. У. Шчэрба сцвярджаў, што “без назоўніка, яўнага ці мяркуемага, няма прыметніка” [2, с. 85], верагодна, падкрэсліваючы семантычную несамастойнасць ад’ектываў. Беларускія некадыфікаваныя ад’ектыўныя кампазіты служаць для характарыстыкі такіх знешніх праяў унутранага стану чалавека, як: усмешка / характар усмешкі; міна, грымаса; выгляд / від / выраз; рогат, смех; плач; ухмылка; поза.

Разгледзім выпадкі надання гэтым субстантывам нетрывіяльных комплексных прымет у беларускіх мастацкіх тэкстах першай паловы XX стагоддзя.

УСМЕШКА (36 адзінак): *...Ён няўся зрабіць на сваім твары безуважна-іранічную ўсмешку...* (М. Зарэцкі); *Мо надалей маўчалі б дзеці, каб настаўнік усё з той жа ўсмешкай добрай, ветліва-ласкавай не звярнуўся да іх...* (М. Нікановіч); *Ён злаваў на Андрэя, на Веру і нават на Пацяроба – за вульгарна-дамысную ўсмешку, якую той кідаў сяды-тады то на яго, то на Веру, то на Андрэя* (М. Зарэцкі); *Потым міміка твару, розныя тоны і пералівы яе*

ўсмешкі – ад звычайнай ганаровай, пагардлівай, **гарэзліва-гуллівай** да набожнай, нявіннай усмешкі мадонны, – таксама рознага роду выяўленні мімікай каханна, замілавання і любошчы мелі сотні пераходаў і варыянтаў (З. Бядуля); Яна стаяла, закінуўшы назад аголеныя рукі (папраўляла валасы), і глядзела на Лясніцкага з **горда-прыветнай**, поўнай спакусы, усмешкай (М. Зарэцкі); Абураны раптоўным гневам, ён інстынктыўна кінуўся на яе, схпіў за руку і ... убачыў **горда-прыветную** любую ўсмешку, поўную глыбокай непераможнай спакусы (М. Зарэцкі); Падышоў запараны, змучаны, але з **дабрадушна-ветлай** усмешкай на твары (М. Зарэцкі); Ён моўчкі сядзеў да канца вечара і, выходзячы ад Тацяны, нязменна ўсміхаўся **дабрадушна-загадкавай усмешкай** (М. Зарэцкі); ... Усмешка ... усё больш і больш набывала **дабрадушна-лагодны характар** (М. Зарэцкі); Ён у замяшанні глядзеў на паперку і ўсміхаўся нейкай невыразнай усмешкай: ні то вінаватай, ні то **дабрадушна-пагадлівай** (М. Зарэцкі); Андрэй і цяпер, як тады, мякка ўсміхаўся сваёй **загадкава-тонкай** усмешкай (М. Зарэцкі); ... На апусцелай пляцоўцы, дзе раней была сцяна людскога натоўпу, стаіць Андрэй, злажыўшы на грудзях рукі, і глядзіць у агонь з **задуменна-гордай** давольнай усмешкай (М. Зарэцкі); Блукала па твары тая **зларадна-дзікая** ўсмешка (М. Зарэцкі); І мімаволі кручацца рукі, шукаюць абнімкаў, і мімаволі крывіцца твар у **злосна-прагавітую** ўсмешку (М. Зарэцкі); Але раптам гэтая адзерванеласць змянілася **ігрыста-вясёлаю** ўсмешкаю... (Я. Нёманскі); ... Гэта відаць было і ў недаверліва-настарожанай маўкліваці сходаў падчас яго выступленняў, і ў нахабным бляску вачэй, і ў няўлоўных **іранічна-зларадных** усмешках, якія ён адгадваў у сябе за спіной (М. Зарэцкі); ... Усё гэта абуджала цяпер адну **іранічна-пагадліваю** ўсмешку... (М. Зарэцкі); Марына Паўлаўна ў такт гаворцы яго з **ласкава-іранічнай** усмешкай ківала галавой (М. Зарэцкі); Марына Паўлаўна з той жа **ласкава-іранічнай** усмешкай слухала ягоныя тлумачэнні (М. Зарэцкі); А тыя пазіралі на яго з **ласкава-светлай** усмешкай і гаварылі... (М. Зарэцкі); Толькі сярэдзіта зірнуў Ахрэм у бок Васілька ды вусны скрывіў у недалужна-злосную ўсмешку (М. Зарэцкі); Калі ж яна з **радасна-ўдзячнай** усмешкай падала яму сваю руку, ён раптам адчуў, што гэта зусім лішняе... (М. Зарэцкі); І ўжо гатоў быў пранесці далей на сваіх тонкіх вуснах гэтую **самадавольна-пагардліваю** ўсмешку... (М. Зарэцкі); Яна трохі замяшалася, як яго ўбачыла, і, утупіўшыся, глядзела на яго з **сарамліва-ветлай** усмешкай (М. Зарэцкі); Галенка выпрасталася, перакідаючы цераз раку нажатую жменю, і абліла яго светлай, **сарамліва-какетлівай** усмешкай (М. Зарэцкі); Вовачка ... ўмее рабіць на сваім белазорым твары асабліваю нейкую **спагадліва-насяржжаную** ўсмешку... (М. Зарэцкі); Яна заўважыла, радасна ўсхамянулася і пайшла да яго з **сумна-прыветнай** усмешкай (М. Зарэцкі); Бо ў чырвані свежай расплыліся і зніклі зморшчынкі, і на месцы іх неўзаметку ўсплыла яна – шырокая, цёплая, **таварыскі-спагадлівая** ўсмешка (М. Лынькоў); Гуторскаму здалося, што і яна ўсміхаецца яму **таемна-зларадаснай** усмешкай (М. Зарэцкі); Ён высвіствае нейкую песню – мабыць, затым, каб перамагчы **таемна-хітрую** ўсмешку, якая во-во гатова ўсплысці на яго твар (М. Зарэцкі); Цівунчык уважна сачыў за ім, не спускаючы з твару **трыумфальна-здаволенае** ўсмешкі (М. Зарэцкі); Па твары пана расплылася **хваравіта-ліслівая** ўсмешка (М. Зарэцкі); Пад вусамі густымі вялізнымі хаваў увесь час **хітравата-давольную** ўсмешку (М. Зарэцкі); Перабіраючы, кідала ўсё поглядам на Яўменаў твар і ўсміхалася нечага **хітравата-ласкавай** усмешкай (М. Зарэцкі); ... І толькі нейк узнепакоіла яго ў ёй **хітра-жаночая**, чуць прыметная ўсмешка (К. Чорны); Сустрэў ён іх **энергічна-спакойнай** усмешкай, скрозь якую свяціўся (як і раней, як і заўсёды) мяккі цень таемнасці (М. Зарэцкі).

Усмешка ў разгледжаных мастацкіх тэкстах выступае надзейным правадніком ва ўнутраны свет персанажаў і мае як меліяратыўную, так і пеяратыўную канатацыі. Кампазіты горда-прыветная і ласкава-іранічная ўжыты двойчы ў розных кантэкстах.

МІНА (20 адзінак), **ГРЫМАСА** (1 адзінка): Гэта быў забаўны тоўсценькі чалавечак, насычаны кругленькімі, заўсёды нарыхтаванымі жарцікамі, з **арыстакратычна-грэблівай** мінай на твары, з наіўна скругленымі, як у дзіцяці вачмі (М. Зарэцкі); І Лясніцкі ... з кожнай хвілінай усё больш ненавідзіць салодка-бліскучую кружэлачку, яго гладзенькія жарцікі,

*арыстакратычна-грэбліваю міну і гаворку яго – сю-сю-сю – як мядочак (М. Зарэцкі); ...Не-слухмяныя фальбоны ягонага твару ўсё роўна склаліся ў звычайную яго **безнадзейна-горкую** міну (М. Зарэцкі); З вачэй яе сыпяцца слёзы, а вусны дрыжаць, імкнуцца скласціся ў **безнадзейна-горкую** міну (М. Зарэцкі); Ён хвіліну змоўчыў, потым скрывіў свой твар у **бязмежна-горкую** міну і дакорліва заківаў галавой... (М. Зарэцкі); Дый усё роўна трудна ўстрымацца болю, глядзячы на **груба-жартліваю** міну Халімы, каб не засмяцца ічырым, вясёлым смехам (М. Зарэцкі); Як убачыў Лясніцкага і Ніну, ён памкнуўся быў усміхнуцца, але замест усмешкі выйшла ў яго нейкая **дражліва-едкая** грываса (М. Зарэцкі); Пацяроб, учыніўшы на твары сваю **жаласна-пагардліваю** міну, далікатна махнуў рукой (М. Зарэцкі); ...Твар крывіўся ў **жаласна-пакутную** міну (М. Зарэцкі); Як заўсёды, зараз напусціць на твар сярдзіта-дзелавую, злосна-рашучую міну, пройдзецца яшчэ разы са два па **пакоі размашыста-цвёрдымі** крокамі... (М. Зарэцкі); Ён скрывіўся ў **іранічна-плаксіваю** міну і далажыў Карызну... (М. Зарэцкі); Перавёў потым усмешку на твар суседа, але сустрэў сіваю бараду, кукарду, гузікі і **напышліва-сур'ёзную** міну (М. Зарэцкі); І, убачыўшы **няўцямна-здзіўленую** міну Лясніцкага, звярнуўся да яго... (М. Зарэцкі); Ён заўважыў, як яна закусіла губу, каб схаваць сваё замяшанне, напусціла на твар **пагардліва-гнеўную** міну (М. Зарэцкі); Падышоўшы да Лясніцкага, ён яшчэ раз махануў рукой, скорчыў **пагардліва-няўцямную** міну (М. Зарэцкі); Як скрозь шкло перавернутага бінокля, ён бачыў неспадзявана-адкрыты вобраз свайго дабрабыту – пачварна-маленькі, убогенькі, сабраны ў адну **плаксіва-скрыўленую** грывасу (М. Зарэцкі); І Ліпін крывіцца з усіх сіл, каб з свайго маларухомага твару зрабіць нешта падобнае да **саркастычна-горкае** Сляпнёвае міны (М. Зарэцкі); Як заўсёды, зараз напусціць на твар сярдзіта-дзелавую, злосна-рашучую міну, пройдзецца яшчэ разы са два па **пакоі размашыста-цвёрдымі** крокамі... (М. Зарэцкі); Пан прыняў **трывожна-маркотную** міну, з глыбокай скрухай уздыхнуў... (М. Зарэцкі); Потым яна зрабіла **ўпэўнена-сур'ёзную** міну і дадала з праканалай важнасцю... (М. Зарэцкі); Потым ён скінуў сваю **ўрачыста-важную** міну і зірнуў на ўсіх з яснай, адкрытай радасцю (М. Зарэцкі); На твары ў яго **хітра-здаволеная** міна (М. Зарэцкі).*

У большасці выпадкаў ужывання складаных ад'ектываў у спалучэнні з назоўнікамі міна заўважана адмоўная канатацыя (штучнасць, крывадушша).

ВЫГЛЯД (ВІД) (14 адзінак): *Потым ён устаў, прыняў **адчайна-сур'ёзны** выгляд і закрычаў пахмурым голасам... (М. Зарэцкі); І жанчына, чуючы за сабой падтрыманне, з **важніча-адважным** выглядам адказала... (М. Зарэцкі); ...Разглядаюць адзін у аднаго справункі і толькі потым з тым самым **вясёла-святочным** відам разыходзяцца... (М. Зарэцкі); Пацяроб **хітра** падміргнуў яму ... і потым, узяўшы **езуіцка-бязвінны** від ды пазіраючы скоса на камсамольца Віктара, працягнуў... (М. Зарэцкі); Яна прымала **заклапочана-строгі** выгляд, яшчэ вышэй і ямчэй падтыкала саматканую спадніцу і з памагатымі сваімі гаварыла ціха, але з адпаведным націскам (М. Зарэцкі); Яе такая хада, увесь яе **камічна-раструшчаны** выгляд ды яшчэ гамонка – паспешная, перарваная частымі аддышкамі, паўзамі, – усё гэта заражала нейкай інстынктыўнай руплівасцю (М. Зарэцкі); ...За касаю стаяў тоўсты, тлусты, з **нахабна-ліслівым** выразам гаспадар (М. Зарэцкі); Кожны з уваходзіўшых адразу падпадаў пад уплыў уражання вялікасі магната, траціў той **незалежна-сур'ёзны** выгляд, які напускаў на сябе, пад'язджаючы да палаца (Я. Нёманскі); ...З такім самым застыглым смуткам у ціхім або і пахавана-злосным выглядзе няўважна месяц гразь на вуліцах Лугвенева (М. Зарэцкі); Галілей уступіў у аптэку з **рашуча-дзелавым** заклапочаным выглядам... (М. Зарэцкі); З **угодліва-заклапочаным** выразам ён падаўся яму насустрачу... (М. Зарэцкі); Мабыць, быў у салдат такі **ўрачыста-баявы** пагрозны выгляд, а мо і тут проста быў вінават трывожны настрой хлопцаў... (М. Зарэцкі); Па яго важным, **ўрачыста-трывожным** выглядзе Лясніцкі адразу ўцяміў, што нешта здарылася або можа здарыцца (М. Зарэцкі); ... Чорныя фігуры людзей пры агнях прымалі **фантастычна-грубы** выгляд, галасы гулі стрымана, цішэй (К. Чорны).*

СМЕХ (6 адзінак): *Здалёк яшчэ раз адгукнецца гулліва-прарэзлівым смехам* (М. Зарэцкі); *Жартаўліва-іскрыстым смехам перасыпаюцца дзяўчаты...* (П. Галавач); *...Смяецца смехам звонка-рассыпчастым – сапраўдным поўным смехам* (М. Зарэцкі); *Калі ж чмель, выпушчаны на волю, зноў пусціў свой басісты звон, раздаўся такі раскаціста-звонкі, вясёлы смех Зосі, які ўжо даўно не быў чуцён і аб якім накрысе пачалі забывацца* (Я. Нёманскі); *Горш за ўсё, калі ўвушышу прасакочыць рассыпчаста-звонкі смех Ніны* (М. Зарэцкі); *Сціскаецца горла хітра-здаволеным смехам, такім, як у старасты* (М. Зарэцкі).

УХМЫЛКА (4 адзінкі): *...На твары яго бліснула лёгка-хітрая ўхмылка...* (Ц. Гартны); *Ён ішоў пасярод вуліцы, далёка пырскаючы ад сябе гразню і вадой, з радасна-здаволенай, шырокай ухмылкай...* (М. Нікановіч); *Глыбіню яе адчуў Ігнась у людзях з сурова-маўклівымі, адзначанымі цяжарам жыцця тварамі і тут жа – атрутлівую, сярдзіта-чужую ўхмылку на твары Макара і тых, хто стаяў каля яго пры дзвярах...* (К. Чорны); *Белья ад прыроды, але чорныя ад прафесіі вусы рассоўваюцца ў бакі, каб даць магчымасць выплыць з-пад губ і белых зубоў хітра-бацькоўскай ухмылцы* (К. Чорны).

РОГАТ (3 адзінкі): *Дружны бялітасна-глумлівы рогат прыгбаў апошні выбух суровага гаспадара...* (М. Зарэцкі); *І вось загрымеў так добра знаёмы Лясніцкаму густа-сіпаты з удушлівым подсвістам рогат* (М. Зарэцкі); *Пералівала песню ў дражліва-гарэзлівы рогат* (М. Зарэцкі).

ПОЗА (2 адзінкі): *Камар застыў у здзіўлена-роспачнай позе...* (Ц. Гартны); *Шчупак становіцца ў смяхотна-важную позу, хоча гаварыць урачыста й павольна, але захліпаецца радасцю...* (М. Зарэцкі).

ПЛАЧ (1 адзінка): *...І тады замест смеху нёсся нястрымана-балючы плач* (М. Нікановіч).

Такім чынам, у беларускай прозе першай паловы ХХ стагоддзя складаныя прыметнікі шырока ўжываюцца пры характарыстыцы знешніх праяў псіхалагічнага свету чалавека, робяць бачнымі глыбінныя ўнутраныя памкненні персанажаў. Для беларускай лінгвакультуры характэрны станючыя адносіны да выражэння эмоцый, разгорнутых апісанняў напружанага ўнутранага жыцця чалавека. Большасць зафіксаваных ад’ектыўных кампазітаў належаць Міхасю Зарэцкаму (84 %) і з’яўляюцца аказіянальнымі словамі.

Бібліяграфічны спіс

1. Вежбицкая, А. Семантические универсалии и описание языков: Грамматическая семантика. Ключевые концепты культур. Сценарии поведения / А. Вежбицкая ; пер. с англ. А. Д. Шмелева ; под ред. Т. В. Булыгиной. – М. : Яз. рус. культуры : Кошелев, 1999. – XII, 776 с.
2. Щерба, Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.

СТРУКТУРА ЎСТОЙЛІВЫХ НЕІДЫЯМАТЫЧНЫХ АТРЫБУТЫЎНЫХ СПАЛУЧЭННЯЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

І. М. Банько (Мінск, Беларусь)

Актуальнай у беларускім мовазнаўстве застаецца тэма спалучэнняў, дзе адбываецца пераасэнсаванне ў адным з кампанентаў тыпу *абстрактная ісціна, агрубелы слых, багаж ведаў, белы білет, капеечны почырк, малочная сястра, вялікі палец, паласа адчужэння, пасаджоны бацька, нямое кіно*. На нашу думку, такія спалучэнні можна абазначыць як устойлівыя неідыяматычныя спалучэнні. Устойлівасць характэрна для іх як вынік замацавання узусам новага зместу за пэўным словам са словазлучэння. Структурна ўстойлівыя неідыяматычныя